

Prof. dr hab. Mariusz Mielczarek

Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami
Ul. Tylna 1
90-364 Łódź

Recenzja pracy doktorskiej mgr. Nazarija Buławki,
„Osadnictwo kultury Jaz w oazach Tedżenu i Murgabu, w Turkmenistanie”,
tomy I - II, Warszawa 2020, ss. 1258

Wkład Polaków w rozwój wiedzy na temat przeszłości Azji środkowej, nie tylko doby Antyku ale również okresów starszych, dawno został doceniony w świecie. Po materiały na przełomie XIX i XX wieku zebrane przez L. Barszczewskiego czy B. Grąbczewskiego co raz częściej sięgają obecnie badacze ze Wschodu i Zachodu. Na tym tle przygotowanie rozległej i, w dużej części, szczegółowej nowej pracy poświęconej archeologii oaz Murgabu i Tedżenu, musi zwrócić szczególną uwagę. Tak też jest w przypadku pracy doktorskiej N. Buławki.

Podstawą przedstawionych studiów nad osadnictwem kultury Jaz w oazach delt Tedżenu i Murgabu są efekty uzyskane w trakcie starszych, wieloletnich prac wykopaliskowych. Słusznie N. Buławka zwrócił uwagę na działania YUTAKE oraz, co oczywiste, publikacje V.M. Massona, w niektórych przypadkach będące do dziś najważniejszym, niekiedy jedynym, świadectwem badań wykopaliskowych na wskazanych terenach. Przywołano nowsze i najnowsze wyniki prac badaczy rosyjskich oraz ekspedycji zagranicznych. Wybór wskazanych w tytule obszarów (terenów na których dobrze rozpoznano osadnictwo kultury Jaz; ze szczególnym uwzględnieniem oaz Murgabu, co podkreślił Autor) uznać należy za słuszny. Także ze względu na bardzo poważne znaczenie

tych terenów w późniejszych dziejach Azji środkowej. Nie zaskakuje, że w pracy prezentowano i poddano pod dyskusję „przebieg” badań nad zagadnieniem zawartym w tytule pracy, odnosząc się do większości propagowanych współcześnie poglądów, podkreślając przy tym znaczenie badań powierzchniowych.

Opracowanie N. Buławki odbiega jednak od, nazwijmy to „tradycyjnego” potraktowania zagadnienia – sięgnął Doktorant po nowe i najnowsze metody prospekcji i oceny uzyskanych wyników. W efekcie powstała rzeczywiście bardzo interesująca analiza sytuacji na obszarze dwóch regionów objętych osadnictwem kultury Jaz. Warto podkreślenia jest to, że Autor starał się pokazać powiązanie lokalnego osadnictwa z kwestią irygacji (rozpatrywanej na szerokim tle). Uznać należy to za działanie oczywiste.

Po prezentacji kwestii geograficznych (w tym terminologicznych), także klimatycznych, podane zostały dane na temat kultury Jaz (według Autora, 50 stanowisk w delcie rzeki Tedžen i 565 w delcie rzeki Murgab), zwracając uwagę na etapy jej rozwoju (dużą uwagę skierowano naturalnie na ceramikę). Już w tych częściach pracy Doktorant pokazał swoją znajomość tematu.

Po „rozbudowanym” wstępie przeszedł N. Buławka do rozważań wykorzystujących szereg teorii odnoszących się do badań struktur osadniczych, w tym teorię ośrodków centralnych, analizę hierarchii i struktury osadnictwa, analizę danych GIS oraz analizy statystyczne. W efekcie powstało ważne, nowe spojrzenie na problem osadnictwa kultury Jaz na wskazanych terenach; w szeregu dyskusji podano nowe oceny.

Pierwsze efekty takiego podejścia do problematyki dają o sobie znać w prezentacji efektów dotychczasowych badań nad dynamiką osadnictwa na terenie oaz Tedżenu i Murgabu. Tu (s. 90) pojawiły się, słuszne oceny Autora, co do możliwości archeologii w odzwierciedleniu przeszłości oaz Murgabu i Tedżenu. Doktorant opisał elementy wpływające na rozpoznanie osadnictwa, zwracając uwagę na stanowiska na terenie oaz delty Murgabu

zniszczone przez wiatr czy też skutki prowadzonych prac irygacyjnych (podano przy tym przykłady z innych części świata).

Wszystkie wskazane wyżej działania potrzebne były Doktorantowi do „przejścia” do zasadniczej części pracy. Ocenę osadnictwa w oparciu o teorię ośrodków centralnych, model izolowanego państwa von Thünera, czy też teorię miast-wróć, analizę zasięgu stanowiska i inne. W ocenie hierarchii i struktury osadnictwa zastosował N. Buławka analizę histogramów, odniósł się do analizy rank-size.

Działania te przyniosły bardzo ciekawe efekty, które wykorzystane zostały w dalszych studiach Autora. W moim przekonaniu na szczególną uwagę zasługuje część pracy wykorzystująca teorię miast-wróć.

Nie sposób nie odnieść się do wykorzystania metody XTENT. Efekty poczyńń Doktoranta są bez wątpienia w poważnym stopniu nowatorskie. Dla Jaz I ciekawy jest wniosek (s. 336), że w oazie Merw dominującym ośrodkiem był Takhirbaj 3 (k 0,0225), ale, a zaznaczył to sam Doktorant, wniosek ten wynika z analizy jedynie części oazy. Jest to ciekawe tym bardziej, że (s. 339) nie ma innej dominującej jednostki na interesującym nas obszarze jeśli „usunąć” Takhirbaj 3. W przypadku oazy Merwu wysoko ocenić należy efekty analizy „czasu pieszej wędrówki” (s. 349).

W tym miejscu celowe wydaje się zwrócenie uwagi, że przytaczane wyżej wyniki poczyńń Doktoranta są udokumentowane licznymi wyliczeniami, wykresami, diagramami etc. Na szczególną uwagę, w moim przekonaniu, zasługują znakomite mapy stanowiące niezwykle cenny materiał nie tylko wspierający działania Autora pracy, ale pozwalające również czytelnikowi na niezależne oceny problemu, dyskutowanego w konkretnej części dysertacji.

Powyższa uwaga odnosi się między innymi do kwestii „lokalizacji obszarów produkcyjnych ...” Z oczywistych powodów w przypadku Jaz I dominuje problematyka

produkcji ceramicznej. Zgodzić się trzeba, że mimo szeregu publikacji odnoszących się do ceramiki nie przeprowadzono szczegółowych studiów. Nie mniej podkreślenie N. Buławki, że jedynie na 6 stanowiskach odkryto piece związane z produkcją ceramiczną uznałem za zaskakujące. Dlatego też nie mam wątpliwości, że wielokierunkowe działania Doktoranta (s. 357), które przyniosły szereg nowych ustaleń, na temat produkcji ceramicznej na stanowiskach Jaz I zasługują na szczególne podkreślenie.

Warto raz jeszcze zaznaczyć, że w swoich studiach Autor wykorzystał bogatą literaturę, doceniając między innymi tę z lat 1950-tych, stanowiącą nadal istotne źródło po odpowiednim „przepracowaniu”. Uwaga ta jest o tyle ważna, że N. Buławka, zdecydował się (co jest dużym plusem pracy) odnieść się do zagadnień, którym nie poświęcono wcześniej specjalnej uwagi. Jako przykład mogą posłużyć rozważania nad pochodzeniem surowca, czy metalurgią (s. 359). Konkluzja, którą zaprezentował doktorant (s. 367), że „kultura Jaz pozbawiona jest zabytków luksusowych i takich, które świadczą o stratyfikacji społeczeństwa” jest bardzo ciekawa. Tym bardziej, że już na następnej stronie odniesiono się do problemu architektury monumentalnej w ośrodkach centralnych. Zwrócono tu słusznie uwagę na badania wykopaliskowe V.M. Massona, w efekcie których w Yaz-depe stwierdzono obecność „platformy” i elementy architektury monumentalnej. Rację ma N. Buławka, że byłby to szczególnie wyróżnik tego ośrodka (s. 368).

Warto w tym miejscu przywołać informację, wskazaną przez Doktoranta (szkoda, że nie opatrzoną szerokim komentarzem) o znalezisku fragmentu naczynia bazaltowego być może pochodzącego z Egiptu (s. 385).

Autor słusznie zaznaczył zresztą, że o prezentowanych ocenach decyduje stan zachowania poszczególnych ośrodków, a posiadane dane wymagają analizy. W pracy wykorzystano starannie możliwości bogatej dokumentacji fotograficznej.

Odnosząc się do zaprezentowanych w pracy N. Buławki dyskusji nie można pominąć części „Analiza osadnictwa w oparciu o najpewniejsze ośrodki okresu Jaz I” (s. 402 i nn.). Zwracają uwagę dane i wnioski dotyczące średniej odległości między ośrodkami czy też ustalenie granic skupiska, które Autor wytyczył wykorzystując analizę Kernel density (s. 409).

Udało się N. Buławce wskazać na pewne relacje „kulturowe”, jak ta, że większe osiedla Jaz I są dalej położone od stanowisk z ceramiką ICW.

W podobny jak Jaz I sposób potraktował Doktorant stanowiska Jaz II, których w delcie rzeki Murgab doliczył się on 147 (pomijając stanowiska zniszczone) – w oazie Merw rozpoznano 41 stanowisk typu Tepe, Wieżę lub Fort. W tej partii uwagę moją zwróciła jednak Analiza Najbliższego Sąsiedztwa. Ustalenia dokonane przez Autora są istotne, bo uzyskane przez Niego wyniki wykorzystane zostały w ocenie spraw gospodarczych. Tym bardziej, że zwrócono uwagę na odległości pomiędzy ośrodkami. To wszystko prowadziło do wniosku, który wydaje się być istotny - zdaniem N. Buławki w przypadku stanowisk typu Tepe w okresie Jaz II mogły istnieć reguły ich lokalizowania (s. 490).

Podobnie, jak w odniesieniu do stanowisk Jaz I i stanowisk Jaz II, przeprowadzono analizy osadnictwa Jaz III.

Kolejna partia rozprawy dotyczy osadnictwa w oazach rzeki Tedžen. Przeprowadzono działania takie same jak w odniesieniu do delty Murgabu. Na szczególną uwagę zasługują tutaj uwagi Doktoranta co do różnic i podobieństw między osadnictwem w delcie Murgabu i delcie Tedżenu.

Inny wydźwięk niż studia nad poszczególnymi osadami i wzajemnych relacjach między nimi ma problematyka irygacji. Tematyce tej N. Buławka poświęcił wiele uwagi. Działanie takie nie zaskakuje. Powstało udane podsumowanie rozmaitych dyskusji na ten temat. Nie wymaga ona specjalnego komentarza. Może poza jednym – o systemach irygacji i

sposobach wyznaczania przebiegu kanałów napisał B. Gębarzewski, celowo wspomniany na wstępie oceny – który podał szereg opisów działań, nie odnosząc się konkretnie do kultury Jaz.

W końcowych pracy wyraźnie widać wiedzę Doktoranta i Jego umiejętności. W tym tę, dzięki której mógł wykorzystać dokumentację fotograficzną pozyskaną z różnych źródeł. Z obowiązku wspomnę raz jeszcze o bogatej literaturze wykorzystanej w pracy – przy zaprezentowany przez N. Buławkę studium osadnictwa w delcie Murgabu i delcie Tedżenu wskazanie publikacji odnoszących się do poszczególnych stanowisk nie wydaje się konieczne.

Praca doktorska mgr. N. Buławki jest opracowaniem oryginalnym, wnoszącym wiele nowego do dyskusji nad epoką żelaza w Azji środkowej. Jest opracowaniem świadczącym o umiejętnościach i bardzo dużej wiedzy Autora.

Nie mam wątpliwości, że praca N. Buławki spełnia wszelkie wymagania stawiane pracom doktorskim. Wnoszę o dopuszczenie Go do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Łódź, 13.07.2020